

Георгій Кожолянко,
*доктор історичних наук, професор,
Чернівецький національний університет*

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І БУКОВИНА У XIV–XIX СТОЛІТТЯХ

Досліджується поширення католицизму на територію Буковини з XIV до середини XIX ст. З часу захоплення Буковини Австрією (1774) основними засобами католизації були: будівництво католицьких церков та організація римо-католицьких парафій, обмеження релігійної влади православної християнської церкви.

Ключові слова: віросповідання, католицизм, православ'я, експансія, монастирі, парафії.

Питання експансії католицизму на Буковину вчені досліджували ще в XIX столітті. Серед перших дослідників колонізаційної політики Габсбургів на окупованих у 70-х роках. Галичині та Буковині був Н. Сбоев, який охарактеризував політику імператора Йосифа II щодо населення захоплених територій, як загарбницьку і антиправославну [3].

На початку 90-х років XIX століття була опублікована праця російського історика П. С. Соколова “Церковна реформа імператора Йосифа II. Спроба церковно-історичного дослідження з історії західних досліджень” (Саратов, 1892) [4], де аналізується політика австрійського уряду в останній чверті XVIII століття з питання скорочення православних монастирів у Галичині та на Буковині, а також підпорядкування Буковинського православного релігійного фонду, що володів двома третинами багатств краю, австрійській адміністрації.

Загалом об'єктивну оцінку діяльності Австрії на приєднаних східних територіях дав на початку XX століття німецький історик М. Бах, який у праці “Австрія у першій половині XIX ст.” поряд з характеристикою економічного стану (називає Австрію першої половини XIX століття феодально-цеховою державою, де феодалізм панував необмежено) вказує, що “католицька церква була в Австрії державною церквою... католицизм, користуючись виключним визнанням і усіма правами, спирався у здійсненні усіх своїх завдань на безпосередню допомогу держави” [1, с. 46].

Певний науковий інтерес до питання католицизації Буковини простежується у 20-х роках XX століття, коли Буковина з розпадом Австро-Угорщини підпала під зверхність Румунії. У 1928 році румунський дослідник Сімеон Релі опублікував дві книги з оцінкою політики Австрії у церковних справах на Буковині: “Початок австрійського католицизму на Буковині”, «Пропаганда австрійського католицизму проти православної церкви на Буковині» [13, 15]. В основному ці праці були написані С. Релі з метою оцінки католицького тиску на українсько-молдавську громаду с. Боянів через греко-католицького ємісара з Садгори Глібовича у середині XIX століття.

У 1938 році в Чернівцях було опубліковано збірник статей під назвою “150 років швабської колонізації Буковини”, в якому була вміщена стаття Ганса Дреслера “150 років німецької селянської дбайливості на Буковині”, де він констатує, що між католиками і протестантами на Буковині існував справжній союз, що виражалось у допомозі одних одним будувати церкви [9].

Напередодні Другої світової війни опублікував книгу про католицизацію Буковини румунський історик Д. Ончулеску [11]. Він досліджував справу захисту православних румунів від католицьких емісарів. Проте ця книга має певну цінність і в наші дні, оскільки в ній подано низку документів австрійського уряду, що характеризують католицьку експансію на Буковину і окатоличення українців краю. Не залишив поза увагою питання релігійної ситуації на Буковині в час австрійського панування буковинський історик і етнограф кінця XIX – початку XX століть Р. Ф. Кайндль. Зокрема, у праці “Історія Буковини”, опублікованій у 1898 році, він присвятив цьому питанню окремий розділ третього тома [10], хоча об’єктивної оцінки експансії католицизму на Буковину він не зробив.

Незважаючи на зацікавлення деяких російських, німецьких та румунських істориків XIX – 30-х років XX століття проблемою католицького впливу на окуповані Австрією території, після Другої світової війни дослідження експансії католицизму на Буковину як вищевказаними, так і українськими вченими не проводилось. Не досліджувалась також проблема католицького впливу на українців Буковини. У більшості історичних і етнологічних публікацій другої половини XX століття проголошувалась толерантність австрійців щодо інших етносів імперії.

Історичні документи засвідчують, що Рим турбувався про поширення католицизму на східні землі уже в часи монголо-татарської навали. Відомо, що 1347 року папа Климентій VI направив єпископом у місто Сірет, що розташоване в південній частині Буковини, капелана угорського короля Томаса Німте [8, с. 68–69].

Ще більше посилюється вплив Рима на Буковину в час правління в Молдавії князя Лацка. Останній був ревним прибічником католицької віри і робив усе для її запровадження в контрольованих ним та сусідніх з Молдавським князівством теренах.

У другій половині XIV століття Молдавське князівство вело боротьбу як із Польщею, так і з Угорщиною. Тому, мабуть, через католицьку віру він надіявся отримати захист і підтримку в боротьбі за утвердження Молдавського князівства як сильної європейської країни, від могутнього Рима. Є й інша точка зору на можливу причину відходу князя Лацка від зверхності православного єпископа з Галича і підпорядкування молдавської церкви католицькому єпископу із Сірета. Буковинський історик Д. Ончул висловив припущення, що такий крок Лацко зробив, бажаючи отримати дозвіл від католицького єпископа на розлучення зі своєю дружиною, від якої у нього не було дітей [8, с. 70].

При наступних молдавських князях уже з династії Мушатів католицьке проникнення в Буковину триває. У 80-х роках XIV століття, за правління в Молдавії князя Кости, на бажання його дружини Маргарити, великої прибічниці католицизму, у Сіреті споруджується католицька церква і засновується домініканський монастир.

В іншому великому місті Буковини Сучаві католицька церква була споруджена на початку XVI століття, за правління молдавського воеводи Богдана III, який був одружений з польською принцесою Єлизаветою, католичкою за віросповіданням.

З проголошенням унії католицька експансія в Буковинський край посилюється. Поряд з католицькою церквою в Сучаві за сприяння дружини воеводи Петра 1550 року споруджено першу на Буковині греко-католицьку церкву.

Доброю ілюстрацією церковної політики Австрії на терені інших країн може служити Циркуляр і Рішення імператриці Марії Терезії відносно рапорту барона

Букова від 3 вересня 1861 року. У цьому документі, зокрема, йдеться про плани унії для всіх народів православної релігії, які є частиною Австрії, та залучення до католицизму інших народів: “Придворна канцелярія підтримує католицьке духовенство і особливо єзуїтів імперії, щоб вони таємним чином працювали з метою привернення еретиків австрійських країн” [14].

Буковинський етнограф Г. Купчанко наприкінці XIX століття у праці “Наша родина” писав: “...Латинські священики из Рима и Німеччини зачали ходити помежи славянскими христіанами и наклоняти их до латинського обряду. Папа дал латинским и немецким священикам волю, поступати с славянскими священиками так, як сами того хотят. Не встиг папа дати латинским и немецким священикам волю, як вони тотчас зачали гонити славянских священиков и замикати их як яких злодеев в аресты и криминалы” [2 с. 14–15].

Світова практика захоплення територій з іноетнічним населенням та включення їх у склад імперій засвідчує прагнення останніх усіма засобами здійснити денационалізацію, привернути до державного віросповідання та імперської культури інші етноси. Не є винятком і Буковина з її переважно українським етносом, яка була анексована Австрією 1774 року. Важливим засобом привернення на бік імперії народів, захоплених в останній чверті XVIII століття, було впровадження католицизму.

Уже з перших років окупації Габсбургами Буковини у переважно православному за віросповіданням краї проводились інтенсивні заходи для впровадження католицької релігії.

Як засвідчують архівні матеріали та історичні праці австрійських істориків другої половини XIX століття Ф. Вікенгаузера [16] І. Полека [12], Ф. Ціглауера [17], на час окупації Буковини Австрією (1774) прибічників католицизму на Буковині було обмаль.

Після окупації краю Австрією австрійська адміністрація дуже обережно проводила заходи для залучення буковинців до католицизму. Найкращим шляхом католицизації Буковини, вважалося в урядових колах, є організація спершу греко-католицьких парафій, а вже потім і римо-католицьких. З цього приводу австрійський історик Б. Ціглауер назвав політику Австрії щодо віросповідання на Буковині словами: “Злочинний план, залучення до іншої релігії” [17, с. 135].

Зразу ж з окупацією краю генерал Сплєні пропонував урядові провести на Буковині релігійну реформу. Здійснити цей крок вдалося лише через п’ять років. З 16 березня 1781 року все буковинське духовенство в судових справах було відокремлено від митрополита з Ясс і підпорядковано єпископу з Радівців. Такою ж була політика католицизму наприкінці XVIII століття і на інших українських теренах, які перебували під зверхністю Польщі та Росії. Наприклад, уніатський священик Теодосій Бродович, що займав у 90-х роках XVIII століття посаду архіпрєсвітера греко-католицької капітули в Луцьку, у своїй книзі “Widok przemocy na siab№ niewinnoњ sroge wywarteij” (1790) писав: “Загалом кожен поляк, як лише хоче урятувати і забезпечити вітчизну – повинен вложити на себе такий обов’язок, аби грецький обряд, що є латинському противний, нищив погордою, переслідуванням, давлінням тих, що цей обряд заховують, і всякими іншими, оскільки це можливо, найуспішнішими способами... Впровадити у містах жидів, які поступово випруть звідти маючих русинів. А також потрібно впроваджувати сюди римських католиків... Руських єпископів і попів потрібно осліпити і обтямити, щоб вони не думали про

свою віру” [6]. Як зазначав Р. Ф. Кайндль, “у 1776 р. державна канцелярія думала про реформи і хотіла перш за все ліквідувати шкідливий вплив православного митрополита з Ясс” [10, с.31].

Щодо католицьких церков, то однією з перших на Буковині була споруджена римо-католицька церква у Гура-Гуморі. Власне цю дерев'яну церкву було перевезено з Вами. Це поселення виникло з окупацією краю Австрією у кінці 1774 року, коли влаштували дорогу на Трансільванію. Гуморське поселення до початку XIX століття переростає в містечко. На місці першої дерев'яної церкви 1811 року споруджується кам'яний костел, у якому проводили богослужіння єзуїтські священники [7, с. 12].

Велику активність для розширення впливу католицької церкви на Буковину розгорнули нунцій римського папи у Відні Йосиф Гарампі та керівник віденський абат Йосафат Бастазіх. Вони неодноразово звертались до урядових установ Австрії з проханням послати на Буковину католицького єпископа. Так, у зверненні-меморандумі Бастазіха до імператриці Марії Терезії у березні 1780 року зазначалось: “Оскільки я дізнався, що в буковинському окрузі помер православний єпископ, то мені здається, що найкращим способом вернути цей нещасний народ цієї провінції, який відійшов від католицизму знову до святої унії. У цій країні ще живе пам'ять про святу унію. Ця свята унія тепер можлива без всякого застосування сили, ніби сама собою. Найкраще, щоб кайзерова тепер туди послала католицького уніатського єпископа, здібну, помірковану і розумну людину, яка володіла б румунською і рутенською мовами. Він не повинен робити так, щоб не було видно, що ці люди раніше відійшли від унії, і на початку робити вигляд, що не має ніякої різниці між уніатами і православними” [17, с.137–138]. У меморандумі звертається увага імператриці на те, що в останній час багато українців-уніатів з Галичини та селян з Трансільванії, Марамурешу емігрувало на Буковину, і вони, не маючи можливості задовольняти свої релігійні потреби в католицькій та уніатській церквах, перейшли до православної. Намагаючись переконати Марію Терезію, Бастазіх фальсифікує дійсний стан справ, вказуючи, що у краї “немає ні одного священика, ні однієї церкви їхньої (католицької. – Г.К.), щоб задовольнити релігійні потреби, і тому вони відвідують православні церкви і приєднуються до них” [17, с.138–139]. В дійсності на Буковині існували католицькі церкви у Сучаві та Гура-Гуморі, на 1780 рік і в Чернівцях був католицький священик у військовому гарнізоні.

У супровідному листі до цього меморандуму Й. Гарампі писав: “Недавно повідомили зі Львова, що багато уніатських селян безперервно ідуть з Галичини на Буковину і там всі сповідують православ'я, оскільки там існують лише православні церкви. І в такий спосіб навіть не відчуваючи, стають православними. Православні єпископи цим користаються, оскільки ці грубі, неосвічені галичани вважають, що в ритуалах немає різниці, вони не бачать різниці догм” [17, с.140].

Реакція Відня на пропозиції була відповідною; вони підтримували позицію Бастазіха та Гарампі в питанні потреби католицизації населення Буковини, хоча католицького єпископа в той час не було призначено для Буковини. Австрійський історик Ф. Вікенгаузер констатував, що 1780 року Військова віденська рада звернулась до адміністрації Буковини з вимогою вернути до католицизму сім'ї, що відійшли до православ'я. Для цього потрібно будувати у Сучаві, Чернівцях,

Садгорі, Вижниці, Молдавському Кимполунзі католицькі церкви, хоча таких тут раніше не було [16, с. 67]. На засіданні Військової придворної ради Відня, яке проходило з 4 до 15 квітня 1780 року, три питання з чотирнадцяти стосувались релігійного стану Буковини (“Як покращити освіту духовенства”, “Про тенденції Австрії католицизації населення”, “Як можна повернути до унії сім’ї, які після окупації Буковини приїхали сюди з Трансільванії, Марамурешу, польської Галичини і стали православними” [17, с. 18–26]. Ставилися завдання в найближчі три роки відкрити у містах Буковини німецькі школи при фінансуванні з єпископського фонду з наступним поверненням витрат державою. Щодо католицизації населення через унію, то процес католицизації вважався “... важливим не лише з релігійної, а й з політичної точки зору. Всіма засобами потрібно перешкоджати можливому в наступному відході від унії до православ’я” [17, с. 26–27].

Допомогу австрійській адміністрації в процесі католицизації краю та обмеженні влади православної церкви на Буковині надавали і буковинські багачі-бояри. Наприклад, боярин Бальш 13 листопада 1780 року передав Військовій раді Відня документ під назвою “Підданий промеморіум”. У цьому документі йшлося про економічний стан буковинських монастирів, про процвітання в них корупції, аморальність монахів. Підкреслювалось, що монастирське начальство жиріє від надприбутків, а священики у селах ледве животіють. Такий документ тільки підкріплював плани Відня на скорочення кількості монастирів і підпорядкування всього православного буковинського духовенства світській владі [17, с. 53–56].

У червні 1783 року Буковину відвідав імператор Йосиф II, який зразу ж після повернення до Відня розпорядився ліквідувати низку монастирів у краї, а майно передати в державне управління. Першими він запропонував позбавити майна на Буковині священиків, які не мешкають у краї.

Поряд з безпосереднім владштуванням греко-католицьких і католицьких парафій австрійський уряд намагався різними способами обмежити вплив на населення православної церкви та православних монастирів. З цією метою було обмежено зв’язки буковинського православного духовенства з релігійним керівництвом (Ясським митрополитом), а також ліквідовано деякі монастирі та невеликі скити. Так, 14 квітня 1781 року уряд Австрії видав декрет “Про заборону зв’язків буковинських монастирів і священиків із закордонним начальством та закордонними монастирями” [7, с.35]. Разом з цим було переведено православного єпископа (Дозофтея Херескула) з Радівців до Чернівців і за рішенням Відня йому й консисторським радникам було підпорядковано весь православний клір Буковини. Серед перших ліквідованих чоловічих монастирів були Гореча, Мамаївці, Хрещатик, Замостя, Бабин, Лука та жіночий монастир Петрівці. В результаті монастирської реформи на Буковині з більш ніж чотирьох десятків монастирів у 1783 році залишилось 36. Офіційними мотивами при ліквідації монастирів було те, що частина монахів жила лише на подачки селян. Також у більшості монастирів монахи були неписьменими і не могли сприяти піднесенню освітнього рівня навколишнього населення, тобто не могли бути вчителями у школах.

Наступним кроком стало обмеження майнових можливостей православних монастирів та церков, які на Буковині володіли досить великими багатствами (поля, ліси, пасовиська, маєтки тощо). Уже 20 березня 1782 року на спільному засіданні

православної єпископської консисторії та військового управителя краю генерала Енценберга і місцевого боярина Бальша було прийнято рішення про створення комісії для визначення економічного стану монастирів і кількості їхнього майна. Ця комісія складалася з архімандрита Милитія, ігуменів з монастиря Путни Антонія та Герасима.

Католицизація Буковини відбувалась також через імміграційні канали. Адміністрація краю всіма засобами сприяла колонізації краю вихідцями з німецько-австрійських теренів імперії. Якщо у 1784 році в краї нараховувалось 500 жителів, які сповідували римо-католицьку віру, то вже лише через два роки, у 1786-му, їх число збільшилось до 3 609 чол. [10, с. 38]. Наприкінці XVIII століття (1795) на Буковині нараховувалось уже понад 6 тисяч переселенців власне з німецько-австрійських теренів [5, арк. 12].

Таким чином, починаючи ще з XIV століття і особливо з окупацією Буковини Австрією 1774 року здійснювалась експансія католицизму на Буковину. Основними засобами католицизації були: будівництво католицьких церков та організація римо-католицьких парафій, обмеження релігійної влади православних монастирів, скорочення їх кількості, обмеження впливу на населення православних священиків, підпорядкування православних монастирів і церков та всього їхнього майна австрійській адміністрації, підтримка уніатської церкви, переселення на Буковину колоністів з німецько-австрійських теренів, які в основному сповідували католицьку віру.

1. Бах М. Австрия в первую половину XIX в. / Переклад з німецької В. Базарова. – СПб., 1906.
2. Купчанко Г. Наша родина. – Видень, 1897.
3. Сбоев Н. Император Иосиф II и его восточная политика. – М., 1884.
4. Соколов П. С. Церковная реформа императора Иосифа II. Попытка церковно-исторического исследования из истории западных исследований. – Саратов, 1892.
5. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 146. – Оп. 7. – Спр. 2051.
6. Щипавка Г. Projekt na zniszczenie Rusi. – Чернівці, 1903.
7. Balan T. Noui Documente Campolungene. – Cernauti, 1929.
8. Die Osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina. – Wien, 1899.
9. 150 Jahre schwabische kolonisten in der Bukowina. 1787–1937. – Czernowitz, 1937.
10. Kaendl R.F. Geschichte der Bukowina. III Abschnitt. Die Bukowina unter der Herrschaft des Osterreichischen Kaiserhauses (seit 1774). – Czernowitz, 1898.
11. Onciulescu D. O incercare de catolicizare a Bucovinei. – Cernauti, 1939.
12. Polek J. Ausgewahlte Capitel aus dem Gedenkbuche der romisch-katholik. – Czernowitz, 1890.
13. Reli S. Inceputurile Catolicismului austriac in Bucovina. – Cernauti, 1928.
14. Reli S. Politica Religioasa a Habsburgilor. – Cernauti, 1929.
15. Reli S. Propahanda catolica austriaca importiva Bisericu ort.romana din Bucovina. – Cernauti, 1928.
16. Wickenhauser F.A. Moldau oder Beitrage zur Geschicht der Moldau und Bukowina, IV. – Czernowitz, 1891.
17. Ziegler F. Geschichte Bilder aus der Bukowina zur Zeit der Osterreichischen Militarverwaltung (zweite Bilderreihe. – Die Jahre 1780 und 1781). – Czernowitz, 1897.

George Kojoliano

CATHOLIC CHURCH AND BUKOVYNA IN THE 14-19TH CENTURIES

The article deals with the expansion of Catholicism on the territory of Bukovyna from the 14th and up to the middle of the 19th century. Since the seizure of Bukovyna by the Aus-

trian Empire in 1774 major means of turning down to Catholicism were: construction of catholic churches, formation of Roman and Catholic Church parishes, as well as power limitations of the Christian Orthodox Church.

Key terms: denomination, Catholicism, Orthodoxy, expansion, monasteries, parishes.

Іван Козій,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і культури
Львівської комерційної академії*

ЦЕРКВА ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Проаналізована роль Церкви у процесі формування українського націоналізму початку XX ст. (на прикладі творчості єпископа Г.Хомишина).

Ключові слова: Церква, духовенство, націоналізм.

Початок XX ст. у вітчизняній історії характеризувався низкою як позитивних, так і негативних подій, які істотно вплинули на формування подальших векторів розвитку країни в різноманітних площинах. Стосовно гуманітарної площини потрібно зазначити, що і тут мала місце певна конфронтація в поглядах (практично на всіх рівнях її розгортання), яка пояснювалася, очевидно, спробою насадити новий, інший світогляд (мова про радянську ідеологію). Відтак однозначно охарактеризувати цей процес досить важко, але тим не менше можемо помітити деякі стійкі тенденційні моменти. Зокрема в Західній Україні того часу простежується радше прозахідна, ніж просхідна орієнтація. Така векторальна спрямованість зумовлювалася впливом багатьох факторів, найголовнішим з яких, мабуть, є внутрішнє несприйняття нав'язуваної українцям ідеології. На авансцені такого протистояння ідеологій були представники інтелігенції, які усіма доступними їм методами намагалися зупинити планомірний наступ радянської тоталітаристської ідеології.

Зважаючи на недостатню розробленість цієї проблематики (нею різною мірою займалися такі науковці, як М.Олексюк, В.Мазур, М.Кашуба, І.Мірчук) в історії української філософії та культури, її цілком можна вважати актуальною.

Мета статті — проаналізувати роль стрижневих ідеологічних засад Церкви в процесі формування українського націоналізму початку XX ст. на прикладі праці єпископа Г.Хомишина під назвою «Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу». У ній ми знаходимо багато цікавих, часом зовсім незвичних думок про проблеми українського націоналізму та перспективи його подальшого розвитку. У передмові до своєї праці автор пише: «В шістьдесятьшестому році мого життя, на порозі старости, по довгому і дуже гіркому досвіді, опертому на кількадесятьлітній праці між моїм українським народом, почуваюся до обов'язку перед Богом і моєю совістю подати до публічного відома провідній верстві свого народу вислід того, що я передумав не через один